

SOCIÁLNA PRÁCA S UCHÁDZAČMI O ZAMESTNANIE V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V KONTEXTE ŽIVOTNÝCH STRATÉGIÍ NEZAMESTNANÝCH

JUSKO PETER

Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstrakt

V našom príspevku sa budeme venovať životným stratégiám nezamestnaných, ich súvislostiam s dlhodobou nezamestnanosťou a existenciou sociálno-patologických javov, ako aj možnostiam sociálnej práce v tejto oblasti. Konkrétny dopad straty zamestnania je u človeka individuálne modifikovaný životnými stratégiami, ktoré uplatňuje pred i v priebehu nezamestnanosti. Poznanie uplatňovaných životných stratégií nezamestnaných, ako aj determinantov ich výberu by malo byť súčasťou vzdelanostnej výbavy sociálneho pracovníka pracujúceho v rámci politiky zamestnanosti.

Kľúčové slová

Nezamestnanosť, životná stratégia, sociálna práca, poradenstvo, sprostredkovanie zamestnania.

Abstract

In our contribution we will pay attention to life strategies of the unemployed, as they relate to long-term unemployment and the existence of socio-pathological phenomena, as well as the possibilities of social work in this area. The specific impact of job loss is the human individual life strategies modified to apply also to the course of unemployment. Knowledge of applicable life strategies of the unemployed, as well as the determinants of their choice should be part of the educational equipment of a social worker working in the employment policy.

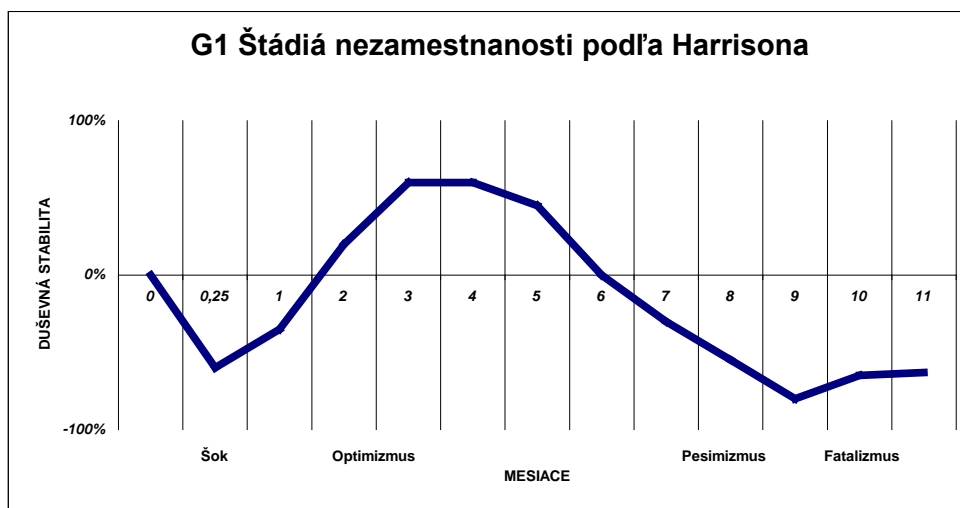
Key words

Unemployment, life strategy, social work, counseling, job search.

Úvod

Strata zamestnania ako záťažová situácia v živote človeka, ako aj jej samotné zvládanie predstavuje permanentnú výzvu pre sociálnu prácu ako profesiu, ale aj pre vzdelávateľov v sociálnej práci podieľajúcich sa na príprave budúcich sociálnych pracovníkov.

Štádiá prežívania nezamestnanosti popísali už v 30. rokoch 20. storočia Eisenberg a Lazarsfeld (1938). Po počiatocnom šoku, kedy sa človek stane nezamestnaným, je obvykle prvou reakciou odmietanie uveriť tomuto faktu. Neskôr už začína človek akceptovať svoju nezamestnanosť a prichádza štádium optimizmu, ktoré vystrieda pesimizmus. Môže to dokonca zájsť až do úplnej beznádeje, rezignácie a fatalizmu, tak ako ho opisuje Seligman (In: Hall – Lindzey, 1997) vo svojej teórii „naučenej bezmocnosti“. Seligman dospel k záveru, že ľudia sa pri opakovanom prežívaní stresu môžu naučiť reagovať bezmocnosťou. Neskôr takto reagujú aj v situáciách, ktoré by boli schopní efektívne zvládnuť. Závislosť týchto štádií od času vyjadril Harrison (In: Siegrist, 1996, s. 14). Posledné dve štádiá zahŕňajú zmeny v oblasti psychického aj fyzického zdravia, ovplyvnených stresom a záťažovou životnou udalosťou, akou je nezamestnanosť pre mnohých ľudí.



Zdroj: Siegrist, M.: *Rozvoj osobnosti*. Bratislava: VEDA, 1996, s. 14

Zvládanie situácie straty práce je veľmi individuálne a je podmienené viacerými faktormi. Je to najmä odolnosť konkrétneho človeka voči psychickej záťaži, dôležitý je aj vek človeka, významným faktorom je pohlavie a s ním spojené sociálne stereotypy, rozhodujúcu úlohu má dosiahnutá kvalifikácia, svoj význam majú aj finančné možnosti nezamestnaného a v období straty zamestnania je nezanedbateľným protektívnym faktorom zmysluplná osobná aktivita vo voľnom čase.

Stratégiám zvládania v špecifickej situácii nezamestnanosti sa venovali Frankovský, Kentoš a Výrost (2007) v rámci tzv. Rozvojového programu pre nízkokvalifikovaných nezamestnaných zvyšujúceho pravdepodobnosť ich uplatnenia na trhu práce. Autori, okrem iného, mapovali u účastníkov kurzu hodnotenie situácie súvisiacej s nezamestnanosťou, ktorá bola modelovaná nasledovne: Predstavte si, že cestujete mimo vášho bydliska za človekom, ktorý vám prisľúbil výhodné pracovné miesto. Pri stretnutí vám však povie, že toto miesto už obsadil niekým iným. Čo urobíte? Úlohou respondentov pri tomto hodnotení bolo posúdiť (pred a po kurze) vybrané formy správania v modelovej situácii nezamestnanosti na 5 bodovej škále (1 – silne nesúhlasím, 5 – silne súhlasím). Odpovede nezamestnaných po kurze vo všetkých zistených prípadoch (neurobím nič, som na takéto situácie zvyknutý, a preto pokojne odídem, pokúsím sa ho presvedčiť, aby mi predsa dal tú prácu, vysvetlím mu, že mi musí vrátiť cestovne náklady, poučím sa z tejto situácie a nabudúce si každú takúto informáciu preverím, povedal by som si, že to nie je možné, aby takto so mnou jednali) potvrdili zvýšenú mieru aktivity pri posúdení jednotlivých možností riešenia danej situácie a menšiu mieru pasivity a odovzdaného prijímania skutočnosti.

V našom príspevku sa budeme venovať životným stratégiám nezamestnaných, ich súvislostiam s dlhodobou nezamestnanosťou a existenciou sociálno-patologických javov, ako aj možnostiam sociálnej práce v tejto oblasti.

1 Životné stratégie nezamestnaných

Strata zamestnania predstavuje pre človeka aj absenciu funkcií, ktoré v jeho živote plní vykonávanie zamestnania. Ide o (In: Buchtová, 2002, s. 169) časové členenie, resp. štruktúru priebehu dňa, skúsenosť, že deľba práce a kooperácie sú nutné, pretože existujú úlohy, ktoré nedokáže zvládnuť sám, obohatenie sociálnych skúseností, rozšírenie ľudského horizontu, definovanie statusu a identity človeka v spoločnosti predovšetkým prostredníctvom práce a význam práce ako pravidelnej aktivity.

Individuálne zvládnutie straty zamestnania a funkcií, ktoré v živote človeka plnilo, je determinantom kvality života nezamestnaného. Kvalitu života je možné hodnotiť podľa toho, nakoľko sa v ňom uplatňuje (In: Buchtová, 2002, s. 171) prevaha vlastného prežívania, uvedomelosť, činnosť, tvorivosť a spoločenstvo s druhými ľuďmi.

Konkrétny dopad straty zamestnania je u človeka individuálne modifikovaný životnými stratégiami, ktoré uplatňuje pred i v priebehu nezamestnanosti. Podľa Mareša (2001, s. 104) existujú tri základné typy životných stratégií nezamestnaných. Sú to stratégie spojené s hľadaním zamestnania, stratégie súvisiace s prežitím v nových podmienkach a stratégie zamerané na prekonanie stigmy nezamestnanosti.

Životné stratégie, ktoré sú spojené s hľadaním nového zamestnania, sú zamerané predovšetkým na priame osobné či písomné kontakty so zamestnávateľmi, registráciu na úradoch práce, resp. v sprostredkovateľských agentúrach alebo na využitie neformálnych sociálnych sietí. Stratégie súvisiace s prežitím v nových podmienkach zahŕňujú predovšetkým stratégie vyhľadávania alternatívnych prostriedkov živobytia. Stigma nezamestnanosti sa nezamestnaní snažia prekonať týmito stratégiami (In: Mareš, 2001, s. 106):

- vytesnením vlastnej nepriaznivej situácie z vedomia,
- únikom do sociálneho priestoru, v ktorom táto skutočnosť nestigmatizuje,
- (čiastočným) prijatím a plnením všeobecných očakávaní spojených so statusom nezamestnaného, tj. predovšetkým hľadaním práce,
- chápaním svojej situácie ako situácie spôsobenej výlučne vonkajšími okolnosťami,
- adaptáciou na voľnočasové aktivity, resp. aktivity v tzv. šedej ekonomike,
- aktivitami zameranými do budúcnosti (napr. vzdelávanie) či podporujúcimi fungovanie spoločnosti (napr. dobrovoľnícka činnosť),
- únikom do pozície s hodnotnejším statusom, než je status nezamestnaného (napr. predčasný dôchodok, tehotenstvo, materstvo, či vysokoškolské štúdium).

Konkrétne dopady nezamestnanosti nie sú rámcovou schémou, čiže miera ich zovšeobecnenia je determinovaná uplatňovanými životnými stratégiami. Nezamestnanosť zásadným spôsobom ovplyvňuje sociálne správanie a fungovanie človeka v spoločnosti, jeho sociálny status, ako aj zastávané sociálne roly. Reakcie na tieto zmeny prostredníctvom uplatňovaných životných stratégií tak spoluvytvárajú špecifické kultúry najmä u dlhodobo nezamestnaných ľudí.

2 Dlhodobá nezamestnanosť

Z hľadiska existujúcich dôsledkov má najvýraznejšie negatívny vplyv na osobnosť nezamestnaného, jeho rodinu, i celú spoločnosť dlhodobá nezamestnanosť. Členenie nezamestnanosti podľa dĺžky trvania má svoj význam jednak z hľadiska objektívneho poznania jej priebehu, špecifikácie závažnosti jej dôsledkov ako aj voľby účinných opatrení pri jej riešení.

Dlhodobá nezamestnanosť má viaceré príčiny. V Správe expertnej skupiny pre strednú a východnú Európu pod názvom Stratégia pomoci dlhodobo nezamestnaným (1994) sa uvádza, že dĺžku trvania nezamestnanosti ovplyvňujú predovšetkým tieto faktory:

- demografické krivky populačného vývoja,
- stav dopytu na trhu práce,
- nízka územná i profesijná mobilita pracovnej sily,
- flexibilita trhu práce a pracovných režimov,
- elasticita miezd a pomer medzi pracovným príjmom a sociálnymi dávkami,
- výška a dĺžka poberania hmotného zabezpečenia,
- efektívnosť opatrení politiky zamestnanosti,

- informačná základňa trhu práce,
- postoj zamestnávateľov k zamestnávaniu dlhodobo nezamestnaných,
- podiel rizikových skupín obyvateľstva.

Občania postihnutí dlhodobou nezamestnanosťou uplatňujú rôzne životné stratégie, ku ktorým patrí (In: Mareš, 2001, s. 104-105) napr. zdržovanie sa spotreby, postupná adaptácia na túto situáciu prostredníctvom zrieknutia sa pôvodného rozsahu potrieb, zotrvanie v pokusoch zaradiť sa do hlavného prúdu spoločnosti, či rezignácia a upadanie do sociálnej izolácie a apatie. Všetky tieto stratégie majú svoje nedostatky a riziká a v reálnej životnej situácii dlhodobo nezamestnaného občana sa môžu prelínať a zastupovať.

Aspekt dlhodobosti môže vyvolať stav, keď sa vytvorí špecifická kultúra nezamestnaných. Mareš (2001, s. 109-111) hovorí o typoch kultúr dlhodobo nezamestnaných, kam zaraďuje:

- individualistickú kultúru, v ktorej rámci sa dlhodobo nezamestnaní rozdeľujú na tzv. podnikavých, ktorí sa usilujú o zamestnanie, a tzv. kalkulujúcich, ktorí o získanie zamestnania neusilujú;
- fatalistickú kultúru, ktorá je charakteristická spojením sociálnej izolácie dlhodobo nezamestnaných osôb s ich totálnou závislosťou na sociálnom štáte;
- rovnostársku kultúru, v ktorej rámci dochádza k rozširovaniu verejného aspektu individuálneho života a sociálnej kontroly na úkor súkromného života. Tento typ je spoločný pre tzv. konformistov a tzv. ritualistov.

Pokiaľ ľudia s nízkou kvalifikáciou ani neočakávajú vyšší príjem z prípadnej práce než zo sociálnych dávok, potom je situácia nebezpečne amotivačná. Podľa Brožovej (2003, s.105) sa tak vytvára možnosť vzniku kultúry života výhradne zo sociálnych dávok. Pokiaľ by sa taký vzor správania v spoločnosti začal šíriť, či v rodinách prenášať na ďalšie generácie, vytvárala by sa nevítaná základňa tzv. sociálneho parazitizmu ako tolerovaného spôsobu života.

Pri hľadaní riešení dlhodobej nezamestnanosti by sa mal dôraz klásť predovšetkým na tieto opatrenia (Rievajová, 2001, s. 98-99):

- identifikáciu a hodnotenie dosahu, aký majú na dlhodobú nezamestnanosť sociálna politika, hospodárska politika, politika zamestnanosti, vzdelávacia politika a iné politiky,
- podpora procesov vedúcich k pochopeniu problému dlhodobej nezamestnanosti, napr. prostredníctvom verejných diskusií,
- podpora inovácií na trhu práce a zvyšovanie efektívnosti politiky trhu práce,
- pravidelné hodnotenie programov rozvoja zamestnanosti.

Riešenie problému dlhodobej nezamestnanosti, ako aj ďalších problémov v tejto oblasti si vyžaduje profesionalizáciu poskytovanej pomoci, najmä prostredníctvom etablovania profesijne a edukačne profilovanej sociálnej práce s nezamestnanými.

3 Nezamestnanosť a sociálno-patologické javy

Etiologická súvzťažnosť sociálno-patologických javov je pomerne málo teoreticky analyzovaným ako aj výskumne zisťovaným spoločenským fenoménom. Predpokladaná variabilita súvislostí medzi nezamestnanosťou a sociálno-patologickými javmi je tak vďačným výskumným námetom viacerých vedných disciplín. Výskyt sociálno-patologických javov spôsobených, resp. súvisiacich s nezamestnanosťou je výrazným determinantom modifikácie životných stratégií nezamestnaných. K sociálno-patologickým javom súvisiacim s nezamestnanosťou by sme mohli zaradiť predovšetkým abúzus alkoholu, agresivitu a kriminalitu, patologické hráčstvo, bezdomovecstvo a samovražednosť.

Alkoholizmus býva častou príčinou problémov v práci, rodine a spoločenských vzťahoch. Veľmi zaujímavým zistením je fakt, že aj získanie výhodného zamestnania nemusí vždy

znamenat' riešenie zneužívania alkoholu. Je ilúziou, že dobré pracovné miesto poskytuje automaticky pomoc pri ťažkostiach s alkoholovým návykom. Najviac to registrujeme u tzv. podzamestnanosti (čiastočnej zamestnanosti). Musíme byť aj veľmi opatrní s používaním vžitého názoru, že pozitívne pôsobenie akejkoľvek práce ochráni človeka pred závislosťou (Buchtová, 2002).

Kleinová (1997, s. 363) uvádza, že neuspokojenie túžby pracovne sa uplatniť má vážne negatívne dôsledky na ďalší život nezamestnaných. Môže vyvolať negatívny vzťah až odpor k spoločnosti spojený s agresivitou a nárastom kriminality. Na základe spracovania výsledkov nášho výskumu v roku 2004 (In: Jusko, 2005) môžeme konštatovať, že najrizikovejšími sociálnymi faktormi nezamestnanosti vo vzťahu k páchaniu trestnej činnosti sú regionálne disparity, vek uchádzačov o zamestnanie a ich vzdelanostná úroveň.

Nezamestnaní ako sociálna skupina patria medzi skupiny ohrozené patologickým hráčstvom, nakoľko sú často v stave hmotnej núdze. Nezamestnanosť je však u nich častejšie dôsledkom hrania než jej príčinou. Vlčková (2001, s. 27) uvádza, že ľudia trpiaci touto poruchou často strácajú zamestnanie, veľmi sa zadlžujú, klamú, porušujú právne normy s cieľom získať potrebné finančné prostriedky na hru. Patologické hráčstvo negatívne ovplyvňuje osobnosť samotného hráča, pracovnú motiváciu a výkon profesiovej roly, jeho život, záujmy a charakter interpersonálnych vzťahov vôbec, sociálnych a rodinných zvlášť, ale aj život celej rodiny.

Strata zamestnania je vo väčšine prípadov sprievodným javom bezdomovectva. Ako uvádzajú Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 21) práca je najčastejšou témou rozhovorov počas ambulantnej a terénnej sociálnej práce s bezdomovcami. Autori ďalej uvádzajú, že bezdomovectvo nie je možné skĺbiť s pravidelnou prácou, pretože životný štýl osoby bez domova postráda tradičný denný režim a pracovné návyky, pretože v tomto štýle života je ich ťažké udržať.

Existujú viaceré odborné štúdie na tému nezamestnanosť a samovražda. Platt (In: Mareš, 2002) zhromaždil 156 relevantných štúdií na túto tému a uskutočnil ich podrobnú analýzu a klasifikáciu. Nezamestnanosť sa v nich preukázateľne spája s vyšším výskytom samovražednosti i nedokonaných demonštratívnych samovrážd (parasuicid). Podľa niektorých štúdií z Veľkej Británie (In: Mareš, 2002, s. 82) sa oblasti s vyššiu mierou nezamestnanosti vyznačujú vyššou mierou parasuicid a tie sa medzi nezamestnanými vyskytujú až deväťkrát častejšie než v zamestnanej populácii.

Záver

Poznanie uplatňovaných životných stratégií nezamestnaných, ako aj determinantov ich výberu by malo byť súčasťou vzdelanostnej výbavy sociálneho pracovníka pracujúceho v rámci politiky zamestnanosti, ktorá predstavuje intencionálne a inštrumentálne východiská uplatnenia sociálnej práce v tejto oblasti. Ide predovšetkým o charakteristiku špecifík cieľovej skupiny nezamestnaných občanov, ku ktorým by sme zaradili napr. ich vekovú a vzdelanostnú štruktúru, dobu nezamestnanosti, či rodinný stav. Pre sociálnu prácu má význam aj existencia špecifickej a vnútorne výrazne heterogénnej podskupiny nezamestnaných občanov, ktorých označujeme ako znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie. Druhou možnosťou uplatnenia sociálnej práce v rámci politiky zamestnanosti sú opatrenia, ktoré sú v tejto oblasti uchádzačom o zamestnanie poskytované a ktorých praktický výkon je v častej kompetencii sociálnych pracovníkov.

Vzťah sociálneho pracovníka a klienta je jednou zo základných kategórií profesionálneho výkonu sociálnej práce. Jednou zo zásad modernej sociálnej práce je, pokiaľ je to možné, začínať vždy od klienta (start where the client is). Ide o reakciu na stav, keď záujmy inštitúcií

(napr. v našich podmienkach úradov práce, sociálnych vecí a rodiny) diktujú spôsoby realizácie sociálnej práce, a to často bez ohľadu na konkrétne a špecifické klientove potreby. Klient v tomto kontexte býva stotožňovaný so svojim problémom (nezamestnanosťou), čo výrazne redukuje možnosti sociálnej práce, ako aj jej kvalitu a efektívnosť.

Profesionálny výkon sociálnej práce pozostáva z rozličných prístupov, ktoré sú špecifikované najmä podľa cieľovej skupiny, ktorá je predmetom pozornosti sociálneho pracovníka, a podľa sociálneho problému, ktorý sociálny pracovník pomáha riešiť. Ak cieľovou skupinou sociálnej práce sú uchádzači o zamestnanie, riešeným sociálnym problémom nezamestnanosť a referenčným rámcom služby zamestnanosti, tak východiskovými možnosťami uplatnenia sociálnej práce v tejto oblasti sú sprostredkovanie zamestnania a poradenstvo pre nezamestnaných.

Pri zabezpečovaní sprostredkovania zamestnania môžu byť sociálni pracovníci zamestnancami úradov práce, alebo sprostredkovateľských agentúr. Ich úlohou je zisťovať požiadavky zamestnávateľov na zamestnancov spravidla podľa odvetvového členenia pracovných miest, pracovné podmienky u zamestnávateľov a sledovať situáciu na trhu práce. Kvalifikačným predpokladom pre výkon sprostredkovania zamestnania je ukončené vysokoškolské vzdelanie najmenej prvého stupňa.

Význam poradenskej činnosti pre nezamestnaných môžeme definovať z individuálneho a spoločenského aspektu (Žilová, 2003, s. 527-528). Z individuálneho hľadiska poradenstvo pre nezamestnaných prináša napr. rozvoj osobného a sociálneho potenciálu, efektívnejšie využívanie voľného času či väčšiu pracovnú mobilitu uchádzača o zamestnanie. Z celospoločenského hľadiska je poradenstvo pre nezamestnaných perspektívnou investíciou do kvality pracovnej sily, bariérou znehodnotenia pracovného a ľudského potenciálu, či prevenciou sociálneho napätia v spoločnosti.

Počas pregraduálnej prípravy, ako aj ďalšieho vzdelávania sa sociálni pracovníci môžu s touto problematikou oboznámiť a zdokonaľiť sa na disciplínach z oblasti sociálnej politiky (najmä politiky zamestnanosti), psychológie (najmä psychológie osobnosti), sociálnej patológie, či, v prípade jej zakomponovania do študijného programu, aj v samostatnej disciplíne venovanej sociálnej práci s uchádzačmi o zamestnanie.

Literatúra:

- BROŽOVÁ, D.: *Společenské souvislosti trhu práce*. Praha: SLON, 2003, 143 s. ISBN 80-86429-16-4
- BUCHTOVÁ, B. a kol.: *Nezaměstnanost – psychologický, ekonomický a sociální problém*. Praha: GRADA, 2002, 236 s. ISBN 80-247-9006-8
- FRANKOVSKÝ, M. – KENTOŠ, M. – VÝROST, J.: *Analýza a vyhodnotenie efektívnosti programu RPNKN*. Košice: Inštitút celoživotného vzdelávania TU, 2007.
- JUSKO, P.: *Nezaměstnanost' ako rizikový faktor páchania trestnej činnosti v Banskobystrickom kraji*. In: Interakce preventivních programů s aktivní politikou zaměstnanosti. Vsetín, 2005. s. 30-34.
- KLEINOVÁ, R. 1997. *Osobné prežívanie ako predpoklad pre zvládanie novej nezamestnanosti*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč. 32, 1997, č. 4, s. 360-368.
- MAREK, J. – STRNAD, A. – HOTOVCOVÁ, L.: *Bezdomovectví v kontextu sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012, 175 s. ISBN 978-80-262-0090-1
- MAREŠ, P.: *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: SLON, 2002, 175 s. ISBN 80-86429-08-3
- RIEVAJOVÁ, E.: *Teória a politika zamestnanosti*. Bratislava: Ekonóm, 2001, 258 s. ISBN 80-225-1466-7
- SIEGRIST, M.: *Rozvoj osobnosti*. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1996.
- VLČKOVÁ, M. 2001 *Gamblerstvo – hra alebo choroba?* In : Vychovávateľ, roč.45, 2001, č.6, s.25-27.
- ŽILOVÁ, A.: *Poradenstvo pre nezamestnaných*. In: Tokárová, A. a kol.: Sociálna práca. Prešov: FF PU, 2003, s. 521-528.

Kontakt:

doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD.

Katedra sociálnej práce

Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Ružová 13

974 11 Banská Bystrica

Slovenská republika

Tel: 0042148/4364780

E-mail: peter.jusko@umb.sk